

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I

Αυτή είναι η ιστορία μιας φιλοδοξίας, ενός ονείρου, μιας ψευδαίσθησης, όπως θα έλεγαν μερικοί. Είναι η ιστορία ενός σχεδίου, μιας μακροχρόνιας και βασανιστικής προσπάθειας να ενωθούν ποικίλοι, διαφορετικοί και ετερογενείς λαοί, να τους δοθεί μια συλλογική ταυτότητα χωρίς να τους αφαιρεθεί η ατομική ταυτότητά τους, ώστε να γίνουν «εμείς οι Ευρωπαίοι», *nos Europai*, όπως έλεγε τον 17ο αιώνα ο Άγγλος επιστήμονας, φιλόσοφος και πιστός υπηρέτης του βρετανικού στέμματος Φράνσις Μπέικον.¹ Η «Ευρώπη» είναι μεταφορά και αλληγορία. Είναι επίσης προφανώς μια περιοχή, μια ήπειρος, μικρή και απροσδιόριστη, μια «Χερσόνησος της Ασίας», όπως την αποκάλεσε το 1924 ο Γάλλος ποιητής Πωλ Βαλερύ, της οποίας τα σύνορα άλλαζαν συνεχώς, διευρύνονταν και συρρικνώνονταν στη διάρκεια των αιώνων, από τότε που η λέξη Ευρώπη πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τους Έλληνες περίπου το 500 ΠΚΧ.² Οι Έλληνες θεωρούσαν πως η Ευρώπη ήταν κάτι λίγο περισσότερο από τα ελληνικά νησιά και την ελληνική ηπειρωτική χώρα· όλη η ανεξερεύνητη χερσαία μάζα που υπήρχε πέρα από την περιοχή τους. Κανένας δεν θα μπορούσε να είναι σίγουρος πόσο εκτεταμένη ήταν ή πού τελείωνε. Όμως ήταν γνωστό ότι τα σύνορά της σταματούσαν, μερικές φορές αδιόρατα, στην Ασία προς την ανατολή, και στην Αφρική προς τον νότο. Παρά το γεγονός ότι αυτά τα σύνορα ήταν ανθρώπινα, πολιτικά, πολιτισμικά και μερικές φορές θρησκευτικά, ήταν πολύ πραγματικά. «Κάποιος μοιάζει να εγκαταλείπει τον κόσμο μας (...) πριν να πάει στη Βούδα», έγραφε ο Άγγλος περιηγητής Έντουαρντ Μπράουν το 1669 διασχίζοντας τα σύνορα με την Ουγγαρία, η οποία τότε ήταν υπό οθωμανική εξουσία. «Μοιάζει να μπαίνει σε ένα νέο κομμάτι του κόσμου, πολύ διαφορετικό από εκείνο των δυτικών χωρών».³

Όμως η Ευρώπη, όπως έλεγε ο Γάλλος ιστορικός Λισιέν Φεβρ στο ακροατήριό του στο Collège de France προς το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου – όταν είχε εξαφανιστεί πλήρως οποιαδήποτε αίσθηση του τι ήταν προηγουμέ-

νωσ η Ευρώπη ή τι θα μπορούσε να ξαναγίνει εκτός από το να αποτελεί πεδίο ενός φαινομενικά ατελείωτου σφαγείου— σε όλη την Ιστορία της ήταν πάντα κάτι πολύ περισσότερο από ένας τόπος. Η γεωγραφία της δεν είχε σημασία. «Δεν υπάρχουν ανατολικά σύνορα της Ευρώπης, κανένας αδιάβατος ποταμός, καμιά αδιάβατη οροσειρά, καμιά θάλασσα ή λιμνοθάλασσα που να εισχωρεί στην ξηρά, καμιά μεγάλη λίμνη, καμιά έρημος με καυτή άμμο ή παγωμένες πέτρες». Υπάρχει μόνο η Ιστορία. «Η Ευρώπη είναι ένα ιδανικό, ένα όνειρο», συνέχιζε ο Λισιέν Φεβρ, «για το οποίο σκοτώθηκαν εκατομμύρια άνθρωποι. Η Ευρώπη είναι μια πολιτιστική ιδέα (αλλά να μιλούμε σήμερα για πολιτισμό είναι σχεδόν σαν να μιλούμε για όνειρα). Η Ευρώπη είναι μια έκταση εδάφους, συνεχώς διευρυνόμενου εδάφους».⁴ Σε μια ιδιαιτέρως σκοτεινή στιγμή ο Φεβρ επιβεβαίωσε μια πεποίθηση η οποία από την αρχαιότητα ήταν με τον έναν ή τον άλλον τρόπο μέρος της ευρωπαϊκής Ιστορίας.

Η ιδέα ότι η Ευρώπη μπορούσε να γίνεται αντιληπτή ως κάτι περισσότερο από απλώς μια ασαφής γεωγραφική έννοια ή ένα συλλογικό όνομα, διαμορφώθηκε βραδέως τον 18ο αιώνα, κατά τη διάρκεια αυτού που αποκλήθηκε Διαφωτισμός. Η «Ευρώπη» ήταν ένας κοινός χώρος, μια ενιαία κουλτούρα, η οποία στεκόταν ανάμεσα στη στενή και πιθανώς επικίνδυνη πρόσδεση στο «έθνος ή στην *patria*», και στην ασαφή άμορφη ταυτότητα που αποκαλείται «ανθρωπότητα». Για παράδειγμα, ο μεγάλος νομικός και πολιτικός φιλόσοφος βαρόνος Σαρλ-Λουί ντε Σεκοντά Μοντεσκιέ, σε ένα από τα σημειώματά του τα οποία αποκαλούσε «Σκέψεις», αντιλαμβανόταν ως εξής την Ευρώπη (παράθεση την οποία θα επαναλάβω στη συνέχεια):

Αν γνώριζα κάτι χρήσιμο για εμένα και επιζήμιο για την οικογένειά μου, θα το έδιωχνα από τον νου μου. Αν γνώριζα κάτι χρήσιμο για την οικογένειά μου αλλά όχι χρήσιμο για τη χώρα μου, θα προσπαθούσα να το ξεχάσω. Αν γνώριζα κάτι χρήσιμο για τη χώρα μου και επιζήμιο για την Ευρώπη ή χρήσιμο για την Ευρώπη και επιζήμιο για την ανθρωπότητα, θα το αντιμετώπιζα ως έγκλημα.⁵

Παρομοίως ο Άγγλος ιστορικός Έντουαρντ Γκίμπσον έγραφε το 1776 ότι ένας πατριώτης έχει την υποχρέωση να «προωθεί το αποκλειστικό συμφέρον και τη δόξα της χώρας του, αλλά σε έναν φιλόσοφο μπορεί να επιτρέπεται να διευρύνει τις απόψεις του και να θεωρεί την Ευρώπη μια μεγάλη κοινοπολιτεία της οποίας οι ποικίλοι κάτοικοι έχουν φθάσει στο ίδιο σχεδόν επίπεδο ευγένειας και καλλιέργειας». Ο Γκίμπσον έγραφε κατά την ταραχώδη ακόμη περίοδο μετά τον Επταετή πόλεμο του 1756-63, τον πραγματικό «Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο», όπως τον αποκάλεσε κάποτε ο Ουίνστον Τσόρτσιλ, στον οποίο είχαν εμπλακεί στη μια ή την άλλη φάση του όλες οι μεγάλες δυνάμεις της Ευρώπης και οι υπερ-

πόντιες αυτοκρατορίες τους. Όμως ακόμη και «αυτά τα επιμέρους γεγονότα», όπως τα αποκαλεί σχεδόν υποτιμητικά ο Γκίμπον, δεν «έπληξαν ουσιαστικά τη γενική κατάσταση της ευτυχίας μας, το σύστημα των τεχνών, των νόμων και των τρόπων, που διαφοροποιούν προς όφελός τους τους Ευρωπαίους και τις αποικίες τους από την υπόλοιπη ανθρωπότητα».⁶

Στα τέλη του 18ου αιώνα είχε γίνει κοινός τόπος αυτή η αίσθηση ότι, παρά τις σχεδόν μόνιμες συγκρούσεις, υπήρχε μια κοινή ευρωπαϊκή περιοχή, κάποιου είδους κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα και κοινά ευρωπαϊκά συμφέροντα και ότι τελικά τα επιμέρους κράτη της Ευρώπης δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν το καθένα χωρίς τα άλλα. «Τα πράγματα είναι έτσι στην Ευρώπη ώστε τα κράτη εξαρτώνται το καθένα από τα άλλα. Η Ευρώπη είναι ένα κράτος που αποτελείται από πολλές επαρχίες» έγραφε ο Μοντεσκιέ, ο πιο οξυδερκής πολιτικός παρατηρητής της εποχής του.⁷ Ο μεγάλος Γάλλος ποιητής, θεατρικός συγγραφέας, ιστορικός και φιλόσοφος του 18ου αιώνα Φρανσουά-Μαρί Αρουέ, γνωστότερος με το ψευδώνυμό του ως Βολταίρος, φανταζόταν ότι η Ευρώπη ήταν «ενός είδους μεγάλη κοινοπολιτεία η οποία αγκαλιάζει πολλά κράτη (...) τα οποία έχουν την ίδια θρησκευτική βάση, τις ίδιες αρχές δημόσιου δικαίου, τις ίδιες πολιτικές ιδέες – όλα αυτά είναι άγνωστα σε άλλα μέρη του κόσμου». «Η μεγάλη γειτονιά της Ευρώπης», όπως την αποκαλούσε με νόημα ο Αγγλο-Ιρλανδός νομικός και πολιτικός θεωρητικός Έντμουντ Μπερκ, παρά την προσκόλλησή του στη δική του «μικρή ομάδα», ήταν «ουσιαστικά ένα μεγάλο κράτος, το οποίο έχει την ίδια βάση γενικού δικαίου, με κάποια ποικιλία εθίμων και θεσμών στις διάφορες επαρχίες (...) Όλη η πολιτική κρατική συγκρότηση και η οικονομία της κάθε χώρας της Ευρώπης απορρέουν από τις ίδιες πηγές» σε τέτοιο σημείο ώστε «κανένας Ευρωπαίος δεν μπορεί να είναι πλήρως εξοριστος σε οποιοδήποτε μέρος της Ευρώπης».⁸

Ακόμη και ο Γερμανός φιλόσοφος και ιστορικός Γιόχαν Γκότφριντ Χέρντερ, ο οποίος είχε πολύ ισχυρή αίσθηση της ατομικότητας που διέθεταν οι διάφορες κουλτούρες και «πατρίδες» από τις οποίες αποτελούνταν η Ευρώπη, πίστευε ότι:

Σε κανένα μέρος της υδρογείου τα έθνη δεν έχουν αναμειχθεί τόσο πολύ όσο στην Ευρώπη, σε κανένα μέρος δεν έχουν αλλάξει τόσο συχνά και τόσο πλήρως τον τόπο κατοικίας τους και μαζί τον τρόπο ζωής και τους τρόπους τους (...) Στην πορεία των εποχών τα παλιά ιδιαίτερα γνωρίσματα πολλών ευρωπαϊκών εθνών έχουν μετριαστεί και έχουν αλλάξει λόγω εκατοντάδων αιτιών, και χωρίς αυτό δύσκολα θα είχε δημιουργηθεί το γενικό πνεύμα της Ευρώπης.⁹

Υπάρχουν πολλά πράγματα που στην πορεία των αιώνων θεωρούνται ότι χαρακτηρίζουν συγκεκριμένα την Ευρώπη και ίσως αποκλειστικά την Ευρώπη.

Ωστόσο, δύο γνώρισματά ήταν τα πιο ανθεκτικά και δημιούργησαν την ίδια την ιδέα ότι η ενότητα όλων των διαφορετικών λαών της θα ήταν τελικά εφικτή. Το πρώτο γνώρισμα είναι κοινότοπο, αν και εξαιρετικά φορτισμένο και διαμφισβητούμενο. Όπως υποστήριξε ο επιφανής Ιταλός νομικός Άλντο Σκιαβόνε, από όλα όσα κληρονόμησε η σύγχρονη Ευρώπη από την κλασική αρχαιότητα δύο είχαν μόνιμη πολιτική σημασία: η ιδέα της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης, «το ελληνικό παράδειγμα της πολιτικής ως λαϊκής κυριαρχίας», και η ρωμαϊκή αντίληψη της εξουσίας υπό κοινό δίκαιο «που καθορίζεται από τη λογική». Ωστόσο, η σύγχρονη Ευρώπη, μέσα από μακροχρόνιες αναστατώσεις, επαναστάσεις και μεταρρυθμίσεις, κατάφερε, αν και ατελώς, να ενώσει αυτά τα δύο στοιχεία.¹⁰ Οι μορφές κυβέρνησης τις οποίες υιοθέτησαν οι διάφοροι λαοί της ηπείρου είχαν φυσικά μεγάλες διαφορές μεταξύ τους. Όμως όλες βασιζόνταν στην ιδέα της «κοινωνίας των πολιτών», που σήμαινε τη ζωή υπό την προστασία ενός οικουμενικού συστήματος δικαίου στο οποίο υπήρχε η άποψη ότι όλοι είχαν δώσει τη συναίνεσή τους. Είναι μια πεποίθηση η οποία, μοιλονότι –και εν μέρει επειδή– καταπατήθηκε κτηνωδώς σε πολλά μέρη κατά μεγάλο μέρος του 20ού αιώνα, αποτελεί το κύριο πνευματικό και ιδεολογικό στήριγμα στο οποίο βασίζεται η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Το άλλο γνώρισμα είναι ίσως λιγότερο εμφανές. Η Ευρώπη, έγραφε ο Έλληνας γεωγράφος Στράβων στις αρχές του 1ου αιώνα ΚΧ, ήταν μοναδική ως προς το ότι «παράγει τους αρίστους και τους απαραίτητους δια την ζωήν καρπούς και τα μέταλλα, όσα χρειάζεται. Μυρωδικά δε και πολυτίμους λίθους μεταφέρει από τα έξω αυτής μέρη· εκείνοι όμως που έχουν έλλειψιν από αυτά, δεν ζουν χειρότερον ζωήν από εκείνους που τα έχουν εν αφθονία».¹¹ Όμως μόνο η *Ευρώπη* ως ήπειρος, την οποία διασχίζουν εμπορικοί δρόμοι από την ανατολή στη δύση, μπορούσε να το κάνει, και κανένας μόνος από τους πολυάριθμους διαφορετικούς λαούς της Μεσογείου. Επειδή η ζωή ήταν δύσκολη για τον καθένα από αυτούς, μπορούσαν να επιβιώσουν μόνο αναπτύσσοντας τα μεγάλα εμπορικά δίκτυα που θα γίνονταν η βάση της μελλοντικής επέκτασής τους πολύ πέρα από τα όρια της Ευρώπης. Μπόρεσαν να το κάνουν επειδή ο έντονος μεταξύ τους ανταγωνισμός τους υποχρέωνε κατά διαστήματα να συγκροτούν πολιτικές ενώσεις και να αναπτύσσουν συστήματα συμμαχίας, ομοσπονδίες και ενώσεις. Στην ιστορική πραγματικότητα οι Ευρωπαίοι δεν ήταν φυσικά με κανέναν τρόπο οι μόνοι λαοί που αντιλήφθηκαν την αξία της συνεργασίας. Όμως λίγοι λαοί χρειάστηκαν να συνεργαστούν μεταξύ τους τόσο συχνά και για τόσο μεγάλες χρονικές περιόδους. Οι ενώσεις ή μάλλον η ικανότητα να δημιουργούν ενώσεις κατέληξε να θεωρείται ένα από τα γνώρισματά των ευρωπαϊκών λαών και μια από τις αιτίες της επιτυχίας τους. Οι Πέρσες, οι μεγάλοι «άλλοι» της κλασικής αρχαιότητας, κατακτούσαν τους γείτονές τους. Οι Έλληνες μπορεί να έκαναν το ίδιο στους δικούς τους γείτονες, αλλά ήξεραν και να

συνάπτουν συμμαχίες με αυτούς. Οι πιο διάσημες από αυτές τις ενώσεις ήταν οι αμφικτιονίες, «ενώσεις γειτόνων», των αρχαίων ελληνικών πόλεων-κρατών, που αρχικά ήταν συμμαχίες για την προστασία ιερών τόπων στη Μεσόγειο. Η γνωστότερη, η Συμμαχία της Δήλου, θεωρούνταν ότι είχε ιδρυθεί μετά τον Τρωικό Πόλεμο για να προστατεύει τον ναό του Απόλλωνα στη Δήλο, αλλά υπήρχε ακόμη τον 2ο αιώνα ΚΧ. Οι αμφικτιονίες έγιναν σημείο αναφοράς για πολλές μεταγενέστερες γενιές ευρωπαϊστών οι οποίοι ήθελαν να βλέπουν σε αυτές τις μακρινές κλασικές καταβολές τις δυνατότητες για τη δημιουργία μιας νέας και πιο ανθεκτικής πανευρωπαϊκής ένωσης. Οι ενώσεις, όπως οι ομοσπονδίες και οι συνομοσπονδίες, πρόσφεραν ταυτοχρόνως ατομική ελευθερία και συλλογική ασφάλεια.

«Οι πόλεις της αρχαίας Ελλάδας» έγραφε ο Γκίμπον για τις καταβολές της δικής του «μεγάλης κοινοπολιτείας»,

διαμορφώθηκαν στο ευτυχές μείγμα της ένωσης και της αλληλεξάρτησης το οποίο επαναλαμβάνεται σε μεγαλύτερη κλίμακα αλλά με πιο χαλαρή μορφή από τα έθνη της σύγχρονης Ευρώπης – η μεν ένωση της θρησκείας, της γλώσσας και των τρόπων τα καθιστά θεατές και κριτές το καθένα των χαρισμάτων των άλλων, η δε ανεξαρτησία της κυβέρνησης και των συμφερόντων διασφαλίζει τις ξεχωριστές ελευθερίες τους και τα παρακινεί να παλεύουν για υπεροχή πορευόμενα προς τη δόξα.¹²

Η πεποίθηση ότι υπήρχε η δυνατότητα για μια μελλοντική ευρωπαϊκή ένωση βασιζόταν ίσως περισσότερο από οτιδήποτε άλλο σε αυτήν την πίστη στη δημιουργική δύναμη «της ένωσης και της αλληλεξάρτησης». «Ωστόσο, επιτρέψτε μου να επιμείνω», έλεγε ο Λισιέν Φεβρ στη διάλεξή του στο Collège de France, «ότι ευρωπαϊκή ενότητα δεν σημαίνει ομοιομορφία».¹³ «Ενότητα στην πολυμορφία», λέει το σύνθημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

II

Οι περισσότεροι συγγραφείς αυτών των γενικών απόψεων, μολονότι όλοι έδιναν μεγάλη σημασία στην ποικιλία των σύγχρονων ευρωπαϊκών κρατών, γνώριζαν ότι η ενότητα της Ευρώπης, αυτό το «γενικό πνεύμα» του Χέρντερ, είχε ήδη «προετοιμαστεί απροσχεδίαστα» από κάτι που ο Χέρντερ απεχθανόταν περισσότερο από οτιδήποτε άλλο: τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.¹⁴ Όπως ο Χέρντερ, και ο Γκίμπον ήταν πεισμένος ότι στην εποχή του «η διαίρεση της Ευρώπης σε ανεξάρτητα κράτη που όμως τα ενώνει η γενική ομοιότητα της θρησκείας, της γλώσσας και των τρόπων» ήταν υπεύθυνη για «τις πιο επωφελείς συνέπειες για

την ελευθερία της ανθρωπότητας».¹⁵ Όμως, σε αντίθεση με τον Χέρντερ, ο Γκίμπον ήταν πεισμένος ότι η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στην εποχή της δυναστείας Νέρβα-Αντωνίων, από τον Νέρβα (βασίλευσε από το 96 έως το 98 ΚΧ) μέχρι τον Μάρκο Αυρήλιο (161-180 ΚΧ), στην οποία περιλαμβάνονται οι «Πέντε Καλοί Αυτοκράτορες» όπως έγιναν γνωστοί, ήταν «η περίοδος στην Ιστορία του κόσμου κατά την οποία η ανθρώπινη φυλή ήταν η πιο ευτυχής και ευημερούσα» και επεκτεινόταν φυσικά πολύ πέρα από τα σύνορα της σύγχρονης Ευρώπης περιλαμβάνοντας «το καλύτερο κομμάτι της γης και το πιο πολιτισμένο τμήμα της ανθρωπότητας».¹⁶

Όμως η αυτοκρατορία άρχισε να αποσυντίθεται όταν ο Κόμμοδος, ο γιος του Μάρκου Αυρήλιου, έγινε αυτοκράτορας το 177 ΚΧ και η αυτοκρατορία «έπεσε στα χέρια ενός μόνο προσώπου [και] ο κόσμος έγινε ασφαλής και αδιάφορος τόπος για τους εχθρούς του», μέχρις ότου σιγά σιγά αλλά αναπόδραστα «η μηχανή διαλύθηκε και κάλυψε στα ερείπια της όλα τα έθνη του ρωμαϊκού κόσμου», όπως έλεγε ο Χέρντερ.¹⁷ Το 476, ύστερα από δύο και πάνω αιώνες επιθανάτια αγωνίας, ο Γερμανός φύλαρχος Οδόακρος καθάισε τον τελευταίο Ρωμαίο αυτοκράτορα, τον Ρωμόλο, ο οποίος αποκαλούνταν περιφρονητικά «Αυγουστόλος» και «Αυγιουστάκος», και η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στη δύση κατέρρευσε σε αντιμαχόμενα φέουδα, πριγκιπάτα, δουκάτα, πόλεις-κράτη και επισκοπάτα.¹⁸ Όμως διατηρήθηκε και σε ορισμένα μέρη διατηρείται μέχρι σήμερα μια εικόνα της αρχαίας Ρώμης ως η στιγμή κατά την οποία όλοι στην περιοχή την οποία αποκαλούμε τώρα «Ευρώπη» ζούσαν μια σχετικά ασφαλή, σταθερή και ευημερούσα ζωή υπό την αιγίδα του ρωμαϊκού δικαίου. Το 1605 ο Φράνσις Μπέικον έγραφε για τους Ρωμαίους:

Ήταν συνήθειά τους να δίνουν γρήγορα την ιδιότητα του Ρωμαίου πολίτη και στον υψηλότερο βαθμό, δηλαδή όχι μόνο το δικαίωμα εμπορίου, γάμου και κληρονομιάς αλλά και το δικαίωμα ψήφου και υποψηφιότητας για θέσεις και τιμές. Και αυτό όχι μόνο σε συγκεκριμένα άτομα αλλά σε ολόκληρες οικογένειες, πόλεις και μερικές φορές σε ολόκληρα έθνη διαμιάς. Σε αυτό ας προσθέσουμε το έθιμό τους να δημιουργούν αποικίες, στις οποίες ρωμαϊκές ρίζες μεταφυτεύονταν σε ξένο έδαφος. Εξετάζοντας αυτές τις δύο πρακτικές μαζί, θα μπορούσαμε να πούμε ότι δεν επεκτάθηκαν οι Ρωμαίοι σε όλη την υδρόγειο, αλλά οι ίδιοι οι κάτοικοι της υδρόγειου συνέρρευσαν στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία.

Ο Μπέικον συμπέρανε ότι αυτή ήταν «η ασφαλέστερη μέθοδος για την επέκταση μιας αυτοκρατορίας».¹⁹ Ήταν επίσης μια σε πολλά επίπεδα προσεκτικά καλλιεργημένη ψευδαίσθηση την οποία ανέπτυξε και διέδωσε το ίδιο το ρωμαϊκό κράτος και η οποία στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε για να εξυπηρετήσει

μια σειρά από στενές εθνικιστικές φιλοδοξίες. Παρ' όλα αυτά θα γινόταν, όπως θα δούμε, μια πολύτιμη πηγή φαντασιακού για εκείνους που θα οικοδομούσαν την ευρωπαϊκή ενότητα. Και αυτό γιατί από τούτο το όραμα της Ρώμης, για το οποίο ο Κικέρων, ο τελευταίος μεγάλος ρήτορας και νομικός της Δημοκρατίας της Ρώμης, είχε γράψει αποκαλυπτικά ότι ήταν μάλλον «*patrocinium* [πατρωνία] παρά αυτοκρατορία του κόσμου»,²⁰ μπορούσε να δημιουργηθεί η εικόνα μιας ένωσης αποτελούμενης από ελεύθερα κράτη που τα ένωνε ένα ενιαίο σώμα νόμων και η κοινή ιθαγένεια, στην οποία πολυάριθμες διαφορετικές κουλτούρες και διάφορα συστήματα πεποιθήσεων μπορούσαν να ανθούν ανεμπόδιστα εφόσον δεν αποτελούσαν απειλή για το κοινό καλό. Όλοι αυτοί, από τον Μπέικον μέχρι τον γεννημένο στη Ρωσία Γάλλο φιλόσοφο Αλεξάντρ Κοζέβ (θα αναφερθούμε περισσότερο σε αυτόν αργότερα), ο οποίος από το 1945 μέχρι τον θάνατό του το 1968 εργαζόταν στο γαλλικό Υπουργείο Οικονομίας και άσκησε σημαντική, αλλά αφανή επιρροή στη συμμετοχή της Γαλλίας στη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ), ήξεραν πολύ καλά ότι η πραγματικότητα της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής εξουσίας και της ζωής στην αυτοκρατορία, ακόμη και πριν από τον θάνατο της Δημοκρατίας το 27 ΠΚΧ, δεν ήταν τόσο αγαθή ή οικουμενική. Ήξεραν ότι η αυτοκρατορία είχε δημιουργηθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος της με κατακτήσεις. Ήξεραν επίσης ότι ακόμη και αν αυτές οι κατακτήσεις είχαν πραγματοποιηθεί συχνά «για το συμφέρον των συμμάχων», πολλοί από αυτούς τους σύμμαχους είχαν επιλεγεί προκειμένου να επιτευχθεί η επέκταση της αυτοκρατορίας μέσω της υπεράσπισής τους, έτσι ώστε, όπως παραδεχόταν και ο ίδιος ο Κικέρων, «το έθνος μας απέκτησε τον έλεγχο ολόκληρου του κόσμου υπερασπίζοντας τους συμμάχους του».²¹ Φυσικά ήξεραν επίσης ότι το ρωμαϊκό μεγαλείο είχε οικοδομηθεί στη βάση της δουλικής εργασίας και ότι λόγω της δουλείας «σε όποιον εξετάζει ψυχρά το ζήτημα θα φανεί ότι τώρα η ανθρώπινη φύση γενικά απολαμβάνει περισσότερη ελευθερία υπό την πιο αυθαίρετη κυβέρνηση της ΕΥΡΩΠΗΣ από ό,τι στη διάρκεια της πιο ευημερούσας περιόδου στην αρχαιότητα», όπως παρατηρούσε ο μεγάλος φιλόσοφος του 18ου αιώνα Ντέιβιντ Χιουμ.²² Ήξεραν ότι με βάση το ρωμαϊκό δίκαιο οι γυναίκες είχαν πολύ χαμηλή θέση και ήταν κοινωνικά εξαρτημένες από τον πατέρα ή τον σύζυγό τους και ότι ο πατέρας μπορούσε να ασκεί δικαίωμα ζωής και θανάτου στα παιδιά του. Τα γνώριζαν πολύ καλά όλα αυτά, όπως και την αποτροπιαστική κτηνωδία των ρωμαϊκών θεαμάτων, καθώς και τη σκληρότητα και την εξαχρείωση πολλών ρωμαϊκών αυτοκρατορικών οίκων. Όμως το ζήτημα δεν ήταν η ιστορική πραγματικότητα. Σημασία είχε η φιλοδοξία, ο στόχος, η αντίληψη του τι θα μπορούσε να είναι μια πραγματική συνομοσπονδία λαών, μια «αληθινή αυτοκρατορία», όπως θα την αποκαλούσε ο Κοζέβ.

Στο τέλος του 8ου αιώνα ο Κάρολος Α΄, βασιλιάς των Φράγκων, γνωστός

ως Καρλομάγνος, άρχισε να αναδημιουργεί μερικά τουλάχιστον στοιχεία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας με βάση τα όσα γνώριζε. Το 800, έχοντας κατακτήσει μεγάλο μέρος της νότιας και της κεντρικής Ευρώπης, στέφθηκε «αυτοκράτορας των Ρωμαίων» από τον Πάπα Λέοντα Γ΄. Η Καρολίγγεια Αυτοκρατορία κάλυπτε το μεγαλύτερο μέρος της κεντρικής Ευρώπης, τμήματα της βόρειας Ισπανίας, προς ανατολάς έφθανε μέχρι τη σημερινή Πολωνία, και περιλάμβανε μεγάλο τμήμα της βόρειας Ιταλίας. Ήταν φυσικά πολύ μικρότερη από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στο απόγειό της και διήρκεσε λιγότερο από έναν αιώνα. Όμως ήταν το ιδρυτικό κράτος της μεταγενέστερης Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ή, μετά το 1512, της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους, η οποία θα επιβίωνε μέχρις ότου ο Ναπολέων επέφερε το άδοξο τέλος της το 1806 και θα είχε τεράστια πολιτική σημασία, αν και όχι πολιτική δύναμη, για τις μεταγενέστερες γενιές. Παρείχε επίσης την αρχική πολιτική συνοχή η οποία στη διάρκεια του Μεσαίωνα θα καθιστούσε την Ευρώπη συνώνυμο της *orbis Christianus*, όπως την αποκάλεσε ο Πάπας Λέων ο Μέγας τον 5ο αιώνα, ή της «χριστιανοσύνης», όπως θα αποκαλούνταν στις ευρωπαϊκές καθομιλούμενες γλώσσες.

Όμως, σε αντίθεση με την πρόγνός της, η οποία από την εποχή του αυτοκράτορα Αντωνίνου Πίου ισχυριζόταν ότι ήταν παγκόσμια αυτοκρατορία, η Καρολίγγεια Αυτοκρατορία ήταν ρητά ευρωπαϊκή και ο ίδιος ο Καρλομάγνος αποκαλούνταν από τις αρχές του 19ου αιώνα *Pater Europae*, ο «Πατέρας της Ευρώπης». Με την πάροδο των αιώνων ο Καρλομάγνος αντιπροσώπευε τη δυνατότητα επανένωσης του γαλλικού και του γερμανικού λαού, οι οποίοι ήταν πάντα στην καρδιά του γεωγραφικού οράματος της Ευρώπης, και της τελικής δημιουργίας μιας ενωμένης Ευρώπης. Και η Ευρωπαϊκή Ένωση υιοθέτησε αυτήν την κληρονομιά. Ένα από τα κτήρια της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στις Βρυξέλλες ονομάζεται «Κτήριο του Καρλομάγνου» και από το 1950 η πόλη Άαχεν (ή Αιξ-λα-Σαπέλ) δίνει ετησίως βραβείο σε ανθρώπους (ή πράγματα, όπως το 2002 έδωσε το βραβείο στο ευρώ) που έχουν συμβάλει ιδιαίτερος στην «εθελοντική και χωρίς εξαναγκασμό ένωση των ευρωπαϊκών λαών». Το πρώτο βραβείο δόθηκε στον εκκεντρικό Ευρωπαίο φεντεραλιστή, τον Αυστρο-Ιάπωνά κόμη Ρίχαρντ φον Κούντενχοφε-Καλέργκι. Στην ομιλία αποδοχής του βραβείου το 1950 ο Κούντενχοφε-Καλέργκι κάλεσε σε μια «Ένωση του Καρλομάγνου», δηλαδή στην «ανανέωση της Αυτοκρατορίας του Καρλομάγνου ως συνομοσπονδίας ελεύθερων εθνών (...) για να μετασχηματιστεί η Ευρώπη από πεδίο επαναλαμβανόμενων παγκόσμιων πολέμων σε ειρηνική και ανθούσα κοσμική αυτοκρατορία ελεύθερων ανθρώπων!» Ωστόσο, τόσο η επίκληση της κληρονομιάς του Καρλομάγνου από τον Κούντενχοφε-Καλέργκι όσο και η υιοθέτησή της από την ΕΕ είναι βαθιά προβληματικές. Και αυτό επειδή η Καρολίγγεια Αυτοκρατορία ξεκάθαρα δεν ήταν μια προσπάθεια να μπει τέλος

στον ακατάπαυστο πόλεμο ανάμεσα στα ποικίλα κράτη της Ευρώπης και να αποκατασταθεί στην ήπειρο το οικουμενικό βασίλειο της δικαιοσύνης, όπως ήταν τα περισσότερα μεταγενέστερα σχέδια για την ευρωπαϊκή ενοποίηση – περιλαμβανομένης και της ΕΕ. Αντιθέτως, ήταν η προσπάθεια ενός ισχυρού φυλετικού ηγεμόνα να ιδιοποιηθεί για τον εαυτό του το status και τη δόξα της πρώην Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στη Δύση. Αν ο στόχος της ενοποίησης είναι να ενώσει «χωρίς εξαναγκασμό» τους λαούς της Ευρώπης, τότε είναι ξεκάθαρο πως αυτή η ενοποίηση έπρεπε να πραγματοποιηθεί με άλλα μέσα και όχι με κατάκτηση.

III

Ωστόσο, ο Κούντενχοφε-Καλέργκι είχε δίκιο σε ένα ζήτημα. Κάθε προσπάθεια να δημιουργηθεί μια ενοποιημένη Ευρώπη ήταν, τουλάχιστον αρχικά, απάντηση σε κάποια κρίση η οποία είχε πλήξει με τον έναν ή τον άλλον τρόπο όλους τους ευρωπαϊκούς λαούς και μέχρι προσφάτως οι περισσότερες από αυτές τις κρίσεις είχαν προκληθεί από πόλεμο.²³ Πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι πιο εκτεταμένοι και σίγουρα οι πιο καταστροφικοί πόλεμοι ανάμεσα στους ευρωπαϊκούς λαούς ήταν οι παρατεταμένοι και συχνά εμφύλιοι πόλεμοι που ακολούθησαν τη θρησκευτική Μεταρρύθμιση του 16ου αιώνα. Στους περισσότερους από αυτούς τους θρησκευτικούς πολέμους, για πρώτη φορά στην Ιστορία τους οι εμπόλεμοι δεν μάχονταν για δυναστικές αξιώσεις, για γη ή για να υπερασπιστούν τα υποτιθέμενα δικαιώματα του ηγεμόνα τους. Μάχονταν για πεποιθήσεις.²⁴ Οι πόλεμοι, που είχαν αρχίσει το 1546 στην Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, εξαπλώθηκαν σε όλη την Ευρώπη επιφέροντας όλο και αυξανόμενες συγκρούσεις αλληλοεξόντωσης. Σε αυτούς τους πολέμους περιλαμβάνονταν οι γαλλικοί θρησκευτικοί πόλεμοι από το 1562 έως το 1598, ο αγγλικός εμφύλιος πόλεμος του 1642-49 και ο πόλεμος τον οποίο οι Ισπανοί αποκάλεσαν «Ολλανδική Επανάσταση» ενώ οι Ολλανδοί «Ογδοηκονταετή Πόλεμο» από το 1566 έως το 1648. Το τελικό στάδιο αυτής της ανάφλεξης, το οποίο άρχισε το 1618 και διήρκεσε χωρίς διακοπές μέχρι το 1648, έγινε γνωστό ως ο Τριακονταετής Πόλεμος. Λυσομανούσε σε ολόκληρη την κεντρική και την ανατολική Ευρώπη με τη συμμετοχή κατά περιόδους όλων των σημαντικών κρατών της ηπείρου, από την Ισπανία μέχρι τη Σουηδία. Τα τεράστια στρατεύματα που δημιουργήθηκαν στη διάρκειά του άφηναν πίσω τους καμένα ερείπια σε μεγάλες εκτάσεις της ηπειρωτικής Ευρώπης. Όταν ο Τριακονταετής Πόλεμος τελείωσε είχε σκοτωθεί το ένα τρίτο του πληθυσμού της κεντρικής Ευρώπης. Ο Βολταίρος παρατηρούσε έκπληκτος ξαναδιαβάζοντας το κείμενό του που περιέγραφε αυτό το σφαγείο: «Έγραψα την ιστορία

φιδιών και τίγρεων; Όχι, είναι Ιστορία ανθρώπων. Οι τίγρεις και τα φίδια δεν φέρονται στο είδος τους με αυτόν τον τρόπο».²⁵

Οι συμφωνίες που έβαλαν τέλος σε αυτό το σφαγείο και σε όλες τις θρησκευτικές συγκρούσεις στην Ευρώπη υπογράφηκαν από περίπου διακόσιες καθολικές και προτεσταντικές δυνάμεις στις πόλεις Όσναμπρυκ και Μύνστερ της Βεσφαλίας από τον Μάιο έως τον Οκτώβριο του 1648 και έγιναν γνωστές στο σύνολό τους ως η «Ειρήνη της Βεσφαλίας». Στην πραγματικότητα ήταν η πρώτη σύγχρονη συνθήκη. Ήταν η πρώτη συνθήκη ανάμεσα σε κυρίαρχα έθνη με στόχο μια διαρκή ειρήνη και όχι απλώς μια προσωρινή εκεχειρία, όπως όλες οι προηγούμενες συνθήκες. Ήταν επίσης η πρώτη πραγματικά διεθνής σύσκεψη ευρωπαϊκών κρατών και η πρώτη που αναγνώρισε επισήμως την ύπαρξη δύο νέων κρατών, της Δημοκρατίας των Επτά Ηνωμένων Κάτω Χωρών, οι οποίες στην πραγματικότητα είχαν αποκτήσει την ανεξαρτησία τους από την Ισπανία σαράντα χρόνια νωρίτερα, και της Ελβετικής Συνομοσπονδίας, η οποία τώρα έγινε κυρίαρχη αβασίλευτη δημοκρατία, ανεξάρτητη από την Αυτοκρατορία των Αψβούργων. Από το 1648 οι διαιρεμένες μοναρχίες της Ευρώπης άρχισαν σιγά σιγά να μετασχηματίζονται στα σύγχρονα έθνη-κράτη, που τα περισσότερα υπάρχουν μέχρι σήμερα.

Η Ειρήνη της Βεσφαλίας αποτέλεσε μια λύση για την κρίση, είχε διάρκεια και παρήγαγε αποτελέσματα. Η άλλη προσπάθεια, αποσπασματική, μη συγκεκριμένη και αρχικά χωρίς αποτελέσματα, πήρε τη μορφή σειράς σχεδίων για μια διαρκή ειρήνη στην Ευρώπη με τη δημιουργία μιας πολιτικής ένωσης διάφορων ευρωπαϊκών κρατών. Μολονότι υπάρχουν προγενέστερες προτάσεις για μια ενοποιημένη Ευρώπη –όπως το έργο του Δάντη Αλιγκέρι *De Monarchia* του 1313 (που στην πραγματικότητα οραματίζεται μια ισχυρότερη και πιο συγκεντρωτική εκδοχή της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας διευρυμένης στο σύνολο της Ευρώπης)– η παλιότερη πρόταση η οποία άσκησε κάποια επιρροή με διάρκεια ήταν το *Le Grand Dessein* (*Το μεγάλο σχέδιο*) του δούκα ντε Συλί, υπουργού Οικονομικών του βασιλιά Ερρίκου Δ΄ της Γαλλίας από το 1617 έως το 1630, το οποίο παρέθετε επιδοκιμαστικά ο εξαιρετικά σημαντικός Ελβετός νομικός Γιόχαν Κάσπαρ Μπλούντσλι το 1878.²⁶ Ωστόσο, έχουν διασωθεί μόνο αποσπάσματά του τα οποία περιλαμβάνονται στο έργο του Συλί, *Mémoires*, που εκδόθηκε το 1638, ενώ μέχρι τον 19ο αιώνα θεωρούνταν ευρέως ότι το *Μεγάλο σχέδιο* ήταν δημιούργημα του βασιλιά, όπως ισχυριζόταν και ο ίδιος ο Συλί, γεγονός που ίσως εξηγεί περισσότερο από ό,τι το περιεχόμενό του τις συχνές γεμάτες θαυμασμό αναφορές σε αυτό το έργο. Το *Μεγάλο σχέδιο* πρότεινε να περιοριστεί «μόνο στο Βασίλειο της Ισπανίας» η μοναρχία των Αψβούργων, η οποία τότε περιλάμβανε την Ισπανία, την Πορτογαλία και τις αντίστοιχες υπερπόντιες αυτοκρατορίες τους και την οποία ο Συλί θεωρούσε φυσικά την κύρια αιτία των συγκρούσεων εντός της Ευρώπης. Στη συνέχεια,

ανέφερε, η Ευρώπη θα έπρεπε να διαιρεθεί σε δεκαπέντε κράτη, όσο το δυνατόν ίσα μεταξύ τους σε εδαφική έκταση και στρατιωτική ισχύ. Αυτά τα κράτη θα διατηρούσαν την πολιτική μορφή τους, μοναρχική ή «ρεπουμπλικανική», και τη θρησκεία, καθολική ή προτεσταντική, των αρχικών κρατών και θα τα κυβερνούσε ένα Γενικό Συμβούλιο, αποτελούμενο από τέσσερις εκπροσώπους των μεγαλύτερων δυνάμεων και δύο εκπροσώπους από μικρότερες δυνάμεις. Το συμβούλιο θα ασκούσε νομοθετική εξουσία επί όλων των κρατών-μελών. Θα υπήρχε ελευθερία εμπορίου και θα καταργούνταν οι τελωνειακοί φραγμοί ανάμεσα στα κράτη ή ίσως ακόμη και τα σύνορά τους. Ωστόσο, επικεφαλής όλου αυτού του οικοδομήματος θα ήταν, κάτι ίσως αναμενόμενο, ο ίδιος ο Ερρίκος Δ΄, ο οποίος, έχοντας επιφέρει το τέλος των Θρησκευτικών Πολέμων στη Γαλλία το 1598, θα οδηγούσε τώρα την υπόλοιπη Ευρώπη σε ένα μέλλον διαρκούς ειρήνης και ανανεωμένης ευημερίας.²⁷ Ο Συλί και ο Ερρίκος είχαν θεωρήσει ότι αν η Γαλλία ήθελε να βγει από την εμφύλια και θρησκευτική σύγκρουση, που διαιρούσε το βασίλειο από το 1562, και αν η θρησκευτικά διαιρεμένη τώρα χριστιανοσύνη ήθελε να αντισταθεί στην ανερχόμενη δύναμη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τότε η Ευρώπη θα έπρεπε να ανοικοδομηθεί, αν όχι ως μια άλλη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, τότε ως κάτι πολύ συγγενέστερο με ομοσπονδία κρατών.

Το 1623 ένας αφανής Γάλλος μοναχός, ο Εμερίκ Κρισέ, ο οποίος δεν είχε καμιά σχέση με τον Συλί, δημοσίευσε ένα παρόμοιο, αν και πιο φιλόδοξο σχέδιο, *Le Nouveau Cynée (Ο νέος Κινέας)*, που παρουσίαζε «τις καλύτερες περιστάσεις και μεθόδους για την εγκαθίδρυση γενικής ειρήνης και ελευθερίας του εμπορίου για ολόκληρο τον κόσμο». Αυτό το έργο περιείχε επεξεργασμένα σχέδια για μια παγκόσμια ομοσπονδία –μολονότι ο Κρισέ ενδιαφερόταν κυρίως για την Ευρώπη και τη διαρκή σύγκρουσή της με την Οθωμανική Αυτοκρατορία– την οποία θα κυβερνούσε μια διαρκής συνδιάσκεψη εκπροσώπων με έδρα τη Βενετία, βολική πύλη γεωγραφικά και πολιτιστικά ανάμεσα στην Ευρώπη και στους Οθωμανούς. Αυτοί οι εκπρόσωποι θα αντιπροσώπευαν όχι μόνο όλα τα έθνη της Ευρώπης αλλά και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, την Περσία, την Κίνα, την «Αιθιοπία», την Αφρική και τη Ρωσία. Θα δρούσαν ως διαιτητές ανάμεσα σε αυτές τις περιοχές και μπορεί επίσης να τους επιτρεπόταν να χρησιμοποιούν βία εναντίον οποιουδήποτε αντιφρονούντος μέλους (μολονότι ο Κρισέ δεν μας λέει από πού θα προερχόταν αυτή η δύναμη). Ο Πάπας θα ήταν ο πρόεδρος και ο σουλτάνος ο αντιπρόεδρος της. Θα υπήρχε ενιαίο νόμισμα, τυποποιημένα μέτρα και σταθμά και ελεύθερο εμπόριο. Μερικοί θεώρησαν ότι το σχέδιο του Κρισέ ήταν ένα πρώιμο σχεδιάσμα της Κοινωνίας των Εθνών, του ΟΗΕ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συνενωμένων σε ένα.²⁸

Καθώς τα ευρωπαϊκά κράτη συνέχισαν να μάχονται ανελέητα μεταξύ τους ακόμη και αφού η συνθήκη της Βεσφαλίας υποτίθεται ότι έβαλε τέλος

σε οποιαδήποτε μελλοντική θρησκευτική σύγκρουση, εμφανίζονταν συνεχώς, μετά το Μεγάλο σχέδιο και τον Νέο Κινέα, νέες και ποικίλες προτάσεις για την τελική κατάργηση του πολέμου, μερικές ρεαλιστικές, οι περισσότερες εξαιρετικά απίθανες. Σε αυτές τις προτάσεις περιλαμβάνονταν το έργο του Γουίλιαμ Πεν, *Δοκίμιο για την παρούσα και μελλοντική ειρήνη της Ευρώπης* το 1693⁷ το έργο του Τζον Μπέλερς, φίλου του Πεν και ομοϊδεάτη Κουακέρου, *Μερικοί λόγοι για ένα ευρωπαϊκό κράτος* το 1710⁸ η *Διακήρυξη για μια διαρκή ειρήνη στην Ευρώπη* του «Παλιού διεκδικητή του θρόνου» (ο οποίος ήταν γνωστός στους οπαδούς του ως βασιλιάς Ιάκωβος Γ΄ της Αγγλίας και Η΄ της Σκωτίας) το 1722⁹ το *Σχέδιο για μια «Διαρκή δίαιτα» για την εγκαθίδρυση της δημόσιας ηρεμίας* του 1736 (που ήταν μάλλον μια πρόταση για την κατάκτηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας) του Τζούλιο Αλμπερόνι, επιδέξιου στην κοινωνική αναρρίχηση και καρδινάλιου στην υπηρεσία του Φιλίππου Ε΄ της Ισπανίας¹⁰ μια παρωδία του Βολταίρου το 1770, η οποία στην πραγματικότητα ήταν μια έκκληση για οικουμενική ανεξιθρησκία¹¹ το *Σχέδιο για μια διαρκή ειρήνη ανάμεσα στους μονάρχες της Ευρώπης και τους γείτονές τους* από έναν πρώην δούλο γαλέρας, τον Πιερ-Αντρέ Γκαργκάζ, έργο το οποίο εντυπωσίασε τόσο πολύ τον Μπέντζαμιν Φράνκλιν ώστε εν έτει 1782 το εκτύπωσε στο τυπογραφείο που είχε δημιουργήσει στο κτήμα του στο Πασύ έξω από το Παρίσι, καθώς και το έργο του Τζέρεμι Μπένθαμ *Σχέδιο για μια οικουμενική και διαρκή ειρήνη* το 1789, που μεταξύ άλλων καλούσε στη διάλυση των ευρωπαϊκών υπερπόντιων αυτοκρατοριών, τις οποίες ο Μπένθαμ καταδίκασε ως «παραβιάσεις της κοινής λογικής» και «αδέξιες μμηήσεις των άθλιων [ελληνο-ρωμαϊκών] προτύπων».²⁹

Ωστόσο, πολλές από αυτές τις προτάσεις όφειλαν πολλά στο ογκώδες και κουραστικό έργο του Σαρλ-Ιρενέ Καστέλ, αββά του Σαιν-Πιερ, *Σχέδιο για την εγκαθίδρυση διαρκούς και παντοτινής ειρήνης στην Ευρώπη*, γραμμένο το 1713, του οποίου η επιρροή, εξασθενημένη αλλά διακριτή, διατηρήθηκε διά μέσου των αιώνων, χάρη στον σκαπανέα σοσιαλιστή Κλωντ-Ανρί ντε Σαιν-Σιμόν του 19ου αιώνα, μέχρι τους ιδρυτές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όρος τον οποίο χρησιμοποίησε πρώτος ο Σαιν-Πιερ. Ο Σαιν-Πιερ, ο «ειρηνικός φιλόσοφος, φίλος της ανθρώπινης φυλής», όπως αποκαλούσε ο ίδιος τον εαυτό του, ήταν από πολλές απόψεις αξιόλογος και αξιοσημείωτα προφητικός άνθρωπος, και το σχέδιό του, μολονότι δυσνόητο, φλύαρο και παρουσιαζόμενο απλώς ως σχόλιο στο Μεγάλο σχέδιο, όχι μόνο ήταν πολύ πιο ριζοσπαστικό από πολλούς προδρόμους του και από μερικούς διαδόχους του, αλλά επίσης από μερικές απόψεις ήταν πολύ κοντύτερα στο να περιγράψει το είδος της οιονεί ομοσπονδίας που έγινε στη συνέχεια η Ευρώπη. Διπλωμάτης και ένας από τους διαπραγματευτές της συνθήκης της Ουτρέχτης το 1712-13, η οποία έβαλε τέλος στον πόλεμο της Ισπανικής Διαδοχής, ο Σαιν-Πιερ, ο οποίος εκδιώχθηκε από την Académie française το 1718 επειδή είχε καταγγείλει την εξουσία του πάτρωνά του, Λου-

δοβίκου ΙΔ΄, επινόησε σχέδια για ένα σύστημα κλιμακούμενων φόρων –κάτι ουσιαστικά αδιανόητο στις αρχές του 18ου αιώνα– και για δωρεάν παιδεία για όλους, άνδρες και γυναίκες. Το Σχέδιό του οραματιζόταν μια μελλοντική ευρωπαϊκή ομοσπονδία, τη δημιουργία της οποίας θα διευκόλυναν τα ευεργετικά αποτελέσματα του εμπορίου και η οποία θα συγκροτούνταν στη βάση μιας «συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση». Όμως σε αυτήν την ομοσπονδία την εξουσία δεν θα την ασκούσε κάποιος μονάρχης, αλλά ένα συμβούλιο ή μια Δίαιτα στην οποία θα συμμετείχαν οι ηγεμόνες όλων των κρατών-μελών και η οποία θα έλυne όλες τις διαμάχες που θα προέκυπταν στην ήπειρο χωρίς να θίγει σοβαρά –ή έτσι πίστευε ο Σαιν-Πιερ– την εξουσία των μοναρχών των κρατών-μελών. Ο Σαιν-Πιερ ήταν πεισμένος πως αυτή η ομοσπονδία θα εξάλειφε τον πόλεμο, ο οποίος θα αποτελούσε μόνο το ύστατο μέσο, και έτσι θα παρείχε τη μεγαλύτερη ευτυχία στον μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων και θα έδειχνε πλήρως στους ηγεμόνες ότι τα πραγματικά συμφέροντά τους δεν εξυπηρετούνταν με τη σύγκρουση αλλά με τη *bienfaisance* (αγαθοεργία), που ήταν έκφραση της «συμπάθειας» την οποία υποτίθεται ότι πρέπει να μοιράζονται μεταξύ τους όλοι οι άνθρωποι ως άτομα.³⁰

Ο Σαιν-Πιερ ήλπιζε ότι κάποτε θα ήταν εφικτό να επεκταθεί αυτή η ομοσπονδία στην Ασία, την Αφρική και την Αμερική, αλλά σκεφτόταν ότι στην εποχή του οποιαδήποτε τέτοια πρόταση θα έκανε το σχέδιό του να μοιάζει παράλογα μη ρεαλιστικό. Ακόμη και χωρίς να περιλαμβάνει ολόκληρο τον κόσμο, το Σχέδιό του αποτέλεσε αντικείμενο κοροϊδίας εκ μέρους των περισσότερων από όσους το διάβασαν. Ο Βολταίρος το απέρριψε ως «χίμαιρα που δεν μπορούσε να υπάρξει μεταξύ ηγεμόνων περισσότερο από ό,τι μπορούσε να υπάρξει μεταξύ ελεφάντων και ρινόκερων ή λύκων και σκύλων».³¹ Ο Γκότφριντ Βίλχελμ Λάμπνιτς, μόνιμος ειρωνικός, παρατηρούσε ότι του θύμιζε «επιγραφή σε νεκροταφείο με τα λόγια *Pax perpetua* [Αιώνια ειρήνη], αφού οι νεκροί δεν πολεμούν πια μεταξύ τους. Όμως οι ζωντανοί έχουν άλλες διαθέσεις και οι πιο ισχυροί δεν σέβονται καθόλου τα δικαστήρια».³² Ο ίδιος ο Λάμπνιτς είχε το δικό του σχέδιο για την Ευρώπη, που ήταν ένα είδος αναζωογόνησης της Αγίας Ρωμαϊκής –και επομένως Γερμανικής– Αυτοκρατορίας. Το 1756 ο Ζαν-Ζακ Ρουσώ έγραψε μια σύντομη «Κρίση» για το Σχέδιο του Σαιν-Πιερ (το μόνο σημαντικό κείμενο που προέκυψε από τη σχεδιαζόμενη έκδοση όλων των *oeuvres* του Σαιν-Πιερ) και, μολονότι αναγνώριζε πως πολλοί θα απέρριπταν αυτό το Σχέδιο ως «ανώφελη εικασία», όπως θα έκαναν για οποιοδήποτε ουτοπικό σχέδιο, θεωρούσε ότι αποδείκνυε τη «γενική και συγκεκριμένη χρησιμότητα» της «ηθικής αλήθειας».³³ Ωστόσο, ο Ρουσώ διαφωνούσε με την άποψη ότι μια ομοσπονδία θα εξασφάλιζε την ειρήνη, επισημαίνοντας ότι ιστορικά οι περισσότερες ομοσπονδίες είχαν δημιουργηθεί για πολεμικούς στόχους. Επίσης δεν πίστευε ότι το εμπόριο ενθάρρυνε την αρμονική συνύπαρξη και τη συνεργασία, αλλά θεωρούσε ότι στην πραγματικότητα

ενίσχυε τις αιτίες ανταγωνισμού ανάμεσα στα κράτη και επομένως τους λόγους για πόλεμο. Κατέληγε στο συμπέρασμα ότι το είδος της ομοσπονδίας κρατών το οποίο απέρρευε από την υπερβολικά αισιόδοξη φαντασία του Σαιν-Πιερ θα απαιτούσε για την υλοποίησή του μια κατάσταση στην οποία «το σύνολο των ιδιαίτερων συμφερόντων δεν θα υπερβαίνει το κοινό συμφέρον και (...) ο καθένας θα βλέπει στο καλό όλων το μεγαλύτερο καλό που θα μπορούσε να ελπίζει για τον ίδιο». Κατά την άποψή του, ο μοναδικός τρόπος για να υπάρξει μια τέτοια ομοσπονδία κρατών ήταν η επανάσταση. Και αν αυτό ίσχυε, «ποιος από εμάς θα τολμούσε να πει αν θα πρέπει μάλλον να φοβόμαστε παρά να επιθυμούμε την Ευρωπαϊκή Ένωση;».³⁴

Εκείνος που μετασχημάτισε ουσιαστικά την άποψη ότι ο μοναδικός τρόπος για να επιτευχθεί η διαρκής ειρήνη ήταν μια ένωση εθνών ήταν ο Ιμάνουελ Καντ. Ο Καντ παρουσίασε το σχέδιό του για να μπει τέλος στον πόλεμο μετά τη συνθήκη της Βασιλείας, η οποία υπογράφηκε στις 5 Απριλίου 1795. Βάζοντας τέλος στον πόλεμο του Πρώτου Συνασπισμού των μοναρχικών κρατών της Ευρώπης με την επαναστατική Γαλλία, παραχωρούσε στη Γαλλία όλα τα εδάφη δυτικά του Ρήνου και επέτρεπε στη Ρωσία, την Αυστρία και την Πρωσία να διαμελίσουν μεταξύ τους την Πολωνία. Το αποκάλεσε *Προς την αιώνια ειρήνη, ένα φιλοσοφικό σχέδιασμα*. Το 1795 ο Καντ ήταν 71 ετών και σε όλη την Ευρώπη τον θαύμαζαν ευρέως για το έργο του που ήταν το σημαντικότερο και πιο φιλόδοξο από την εποχή του Αριστοτέλη.

Το έργο του *Προς τη διαρκή ειρήνη*, όπως δείχνει καθαρά ο τίτλος του, είναι μια συμβολή σε ένα ατελές ακόμη σχέδιο. Είναι μια πρόταση, ένα «φιλοσοφικό σχέδιασμα» που θα οδηγήσει «προς» μια κατάσταση υλοποιήσιμη μόνο στο μέλλον. Ίσως για αυτόν τον λόγο είναι γραμμένο με τη λίγα υποσχόμενη μορφή σειράς άρθρων που το καθένα περιλαμβάνει στοχασμούς του Καντ για μια υποθετική οικουμενική Συνθήκη ειρήνης. Ωστόσο, αυτή η συνθήκη διέφερε από οποιαδήποτε συνθήκη υπήρξε μέχρι τότε και, κατά την αντίληψη του Καντ, ήταν η μοναδική που θα μπορούσε να εξασφαλίσει τη μελλοντική και αναπόδραστα κοσμοπολίτικη ανάπτυξη της ανθρώπινης φυλής. Τα συμπεράσματα αυτού του έργου θα ασκούσαν ισχυρή και ευρεία επιρροή πολύ πέρα από τα όρια της κοινότητας των φιλοσόφων. Αυτό το έργο του Καντ έβαλε τη σφραγίδα του σε πολλές μεταγενέστερες γενιές και μπορούμε να δούμε την παρουσία του όχι μόνο στις τωρινές συζητήσεις για την παγκόσμια διακυβέρνηση και την παγκόσμια δικαιοσύνη, αλλά και στη δημιουργία παγκόσμιων οργανισμών που πρόθεσή τους είναι να στηρίζουν την παγκόσμια διακυβέρνηση και δικαιοσύνη, όπως η Κοινωνία των Εθνών, τα Ηνωμένα Έθνη και, πιο ξεκάθαρα από όλους, η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Όπως παρατηρούσε καυστικά ο Σαιν-Πιερ, τον οποίο ο Καντ παρέθετε συχνά, οι κυρίαρχες δυνάμεις της Ευρώπης έτσι όπως ήταν τότε συγκροτημένες

δεν διέφεραν από «τους μικρούς βασιλιάδες της Αφρικής, τους δυστυχείς αρχηγούς φυλής των Ινδιάνων της Αμερικής ή τους μικρούς μονάρχες της Αμερικής». Στις κυρίαρχες δυνάμεις της Ευρώπης δεν υπήρχε τίποτα που θα μπορούσε να θεωρηθεί «επαρκώς ισχυρή και διαρκής ένωση». Το κοντινότερο σε αυτή ήταν η Ελβετική Ομοσπονδία ή οι Επαρχίες της Ολλανδίας. Κατά συνέπεια όλες οι άλλες δυνάμεις ήταν αδιάκοπα σε πόλεμο για να λύσουν τις διαφορές τους.³⁵ Ο Καντ συμφωνούσε. Οποιαδήποτε συνθήκη με την οποία τα κράτη της Ευρώπης είχαν επιδιώξει να συνδεθούν μεταξύ τους, ακόμη και η συνθήκη της Βασιλείας δεν ήταν τίποτε άλλο παρά «μια απλή εκεχειρία, μια αναστολή των εχθροπραξιών, και όχι ειρήνη», αφού καμιά από αυτές τις συνθήκες δεν στόχευε σε μια «σταθερή και διαρκή κατάσταση».³⁶ Το σχέδιο του Σαιν-Πιερ μπορεί να ήταν απατηλό και χωρίς καμιά πρακτική αξία, αφού «οι σημαντικοί πολιτικοί και ακόμη περισσότερο οι επικεφαλής κρατών γελοιοποιούσαν ως σχολαστικές, παιδικές και ακαδημαϊκές απόψεις» όλες τις προτάσεις αυτού του τύπου, αλλά, κατά την άποψη του Καντ, αυτό οφειλόταν πιθανώς μόνο στο γεγονός ότι ο Σαιν-Πιερ πίστευε ότι «η εφαρμογή [του σχεδίου] ήταν πολύ κοντά».³⁷ Όμως ο βασικός ισχυρισμός του ότι η διαρκής ειρήνη στην Ευρώπη ή πέρα από αυτή θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με κάποιου είδους ομοσπονδία μιλούσε για κάτι αναπόφευκτο. Ο Καντ επέμενε ότι ο μοναδικός τρόπος για να μπει τέλος στην κατάσταση της χασοτικής βαρβαρότητας ανάμεσα στα κράτη του κόσμου ήταν να σχηματιστεί «μια γενική ένωση των εθνών, να καθιερωθεί μια δημόσια νομοθεσία, να οριστεί μια δημόσια εξουσία, η οποία θα ιδιοποιηθεί εθνικές προνομίες και έτσι θα καταστήσει εφικτή την οικουμενική ειρήνη».³⁸ Το σχέδιο του Καντ ήταν πολύ πιο φιλόδοξο από τα σχέδια όλων των προκατόχων του, ενώ ήταν μια προσπάθεια μάλλον για να μετασχηματίσει ολόκληρη τη διεθνή τάξη πραγμάτων παρά για να λύσει ένα πρόβλημα, όσο πειστικό και αν ήταν, εντός της Ευρώπης.

Το ερώτημα για τον Καντ στο οποίο ο Σαιν-Πιερ και οι περισσότεροι προηγούμενοι υποστηρικτές της διαρκούς ειρήνης είχαν αποτύχει να απαντήσουν ήταν πώς θα δημιουργούνταν η διεθνής κοινότητα την οποία φαντάζονταν, κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μην καταρρεύσει με την παραμικρότερη πίεση. Όπως είχε παρατηρήσει ο Ρουσώ, όταν ο Σαιν-Πιερ έγραφε σχετικά με τα μέσα για την επίτευξή της, «επιχειρηματολογούσε σαν παιδί». Φανταζόταν «αφελώς ότι θα αρκούσε να συγκληθεί ένα συνέδριο, να προταθούν μερικά άρθρα, να υπογραφούν και τότε θα ήταν όλα έτοιμα».³⁹ Ο Ρουσώ και ακόμη περισσότερο ο Καντ είχαν αντιληφθεί πλήρως ότι για να δημιουργηθεί η «Ευρωπαϊκή Ένωση» του Σαιν-Πιερ, θα ήταν προηγουμένως αναγκαίο να μετασχηματιστεί πλήρως το είδος των σχέσεων που υπήρχαν ανάμεσα στα κράτη. Ένα συμβόλαιο ανάμεσα στον ηγεμόνα και στους πολίτες ή τους υπηκόους του ένωνε την κάθε κοινωνία. Ωστόσο, δεν ίσχυε το ίδιο ανάμεσα στα κράτη. Το μοναδικό

συμβόλαιο που υπήρξε ποτέ μεταξύ τους είχε τη μορφή συνθηκών –ο Καντ το αποκαλούσε «σύμφωνο ειρήνης (*pactum pacis*)»– και οι συνθήκες έβαζαν τέλος μόνο στον «τρέχοντα πόλεμο αλλά όχι στην γενικότερη πολεμική συνθήκη, στη μόνιμη αναζήτηση προσχημάτων για έναν νέο πόλεμο».⁴⁰ Για να αντικατασταθούν αυτές οι μη ικανοποιητικές διευθετήσεις με κάτι πιο δεσμευτικό, τα έθνη θα έπρεπε πρώτα να αλλάξουν την πολιτική ταυτότητά τους. Ως προς αυτό ο Σαιν-Πιερ και ο Ρουσώ κοιτούσαν στη σωστή κατεύθυνση, αλλά ακόμη και ο Ρουσώ απέτυχε να συλλάβει πλήρως τις συνέπειες του ισχυρισμού του ότι δεν θα μπορούσε να δημιουργηθεί οτιδήποτε θα έμοιαζε με το σχέδιο του Σαιν-Πιερ παρά μόνο αν το κάθε κράτος δημιουργούσε μια μορφή κυβέρνησης στην οποία «το σύνολο των ιδιαίτερων συμφερόντων δεν θα υπερβαίνει το κοινό συμφέρον».

Το σχέδιο του Καντ ήταν σημαντικά διαφορετικό από τα σχέδια όλων των προκατόχων του. Οι προκατόχοί του είχαν διαμορφώσει το σχέδιό τους στη βάση της παραδοχής ότι μια διαρκής ειρήνη ανάμεσα στα κράτη της Ευρώπης και σε μερικές περιπτώσεις σε όλον τον κόσμο θα μπορούσε να επιτευχθεί ενώ θα παρέμεναν αμετάβλητες τόσο η δομή της κυβέρνησης εντός του κάθε έθνους όσο και η έννομη τάξη στην οποία ανήκε αυτό το έθνος. Ο Καντ υιοθέτησε μια ριζικά διαφορετική άποψη. Η ειρήνη, η διαρκής ειρήνη, μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με τη δημιουργία μιας εντελώς νέας διεθνούς νομικής τάξης πραγμάτων, η οποία θα μπορούσε όχι μόνο να επιφέρει την ειρήνη ανάμεσα στα έθνη, αλλά και να δημιουργήσει μια τάξη δικαιοσύνης στο εσωτερικό τους. Η ειρήνη χωρίς τη δικαιοσύνη θα ήταν εφήμερη.

Σε αντίθεση με όλους τους προκατόχους του, ο Καντ είχε αντιληφθεί πως μόνο κράτη που είχαν την ίδια πολιτική μορφή θα μπορούσαν να συγκροτήσουν μια ένωση που θα εξασφάλιζε τη διαρκή ειρήνη. Στην πράξη ήταν αδιανόητο το είδος της ένωσης την οποία είχε φανταστεί ο Συλί, στην οποία υποτίθεται ότι θα συνεργάζονταν επιτυχώς μοναρχικά και «ρεπουμπλικανικά» καθεστώτα – κάποιος θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι το ίδιο ισχύει γενικά για τα Ηνωμένα Έθνη. Η μοναδική μορφή υπό την οποία ήταν εφικτή μια τέτοια ένωση ήταν «μια αντιπροσωπευτική αβασίλευτη δημοκρατία», σύμφωνα με τη διάσημη διατύπωση του Καντ. Με αυτόν τον τρόπο περιέγραφε ο Καντ μια κοινωνία στην οποία κανένα άτομο δεν θα έπρεπε να εξαναγκάζεται από οποιονδήποτε εξωτερικό, δηλαδή καθαρά ανθρώπινο νόμο, με εξαίρεση «εκείνους στους οποίους θα μπορούσε να έχει δώσει τη συναίνεσή του».⁴¹ Κατά την άποψη του Καντ, μόνο σε μια αβασίλευτη δημοκρατία, στην οποία ο νομοθέτης είναι υποχρεωμένος να υιοθετεί νόμους «κατά τέτοιον τρόπο που αυτοί θα μπορούσαν να είχαν προκύψει από την ενωμένη θέληση ενός ολόκληρου λαού» και επομένως είναι ένα «σύστημα που εκπροσωπεί τον λαό προκειμένου να προστατεύει τα δικαιώματά του στο όνομά του», το άτομο «ακόμη και αν δεν είναι καλό αυτό κα-

θαυτό (...) θα υποχρεώνεται να είναι καλός πολίτης». ⁴² Μια τέτοια αβασίλευτη δημοκρατία ήταν επίσης η μόνη που «προσφέρει την προοπτική να επιτευχθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα, δηλαδή η Διαρκής Ειρήνη», αφού μόνο όταν οι πολίτες θα είναι οι υπέρτατοι διαιτητές του δικαίου θα είναι σε θέση να «δώσουν την ελεύθερη συγκατάθεσή τους μέσω των αντιπροσώπων τους όχι μόνο για τη διεξαγωγή πολέμου γενικά αλλά και για την κάθε συγκεκριμένη κήρυξη πολέμου». ⁴³ Μόνο σε μια πραγματικά αντιπροσωπευτική αβασίλευτη δημοκρατία τα βασικά συμφέροντα του ατόμου συμπίπτουν με τα συμφέροντα του κράτους ως συνόλου. ⁴⁴ Για τους πολίτες ενός κράτους, η κήρυξη πολέμου σημαίνει αναπόφευκτα όχι μόνο πως «επωμίζονται οι ίδιοι όλες τις κακουχίες του πολέμου», αλλά και ότι θα είναι υποχρεωμένοι, όταν τελειώσει ο πόλεμος, να επωμιστούν το «φορτίο του χρέους που δηλητηριάζει την ίδια την ειρήνη και δεν μπορεί ποτέ να αποπληρωθεί, επειδή επίκεινται πάντα νέοι πόλεμοι» κάνοντας έτσι το «ποτήρι των προβλημάτων να ξεχειλίζει». ⁴⁵ Σε μια κατάσταση στην οποία οι πολίτες αποφασίζουν αν θα πάρουν τα όπλα ή όχι, θα το κάνουν μόνο αν είναι σίγουροι ότι δεν μπορεί να υπάρξει άλλη λύση εκτός από τον πόλεμο. Μολονότι ο ίδιος ο Καντ αρνούσαν ότι η «αντιπροσωπευτική *res publica*» ήταν «δημοκρατία»-εφόσον θεωρούσε ότι «δημοκρατία» ήταν το καθεστώς της αρχαίας Αθήνας και πιθανώς της επαναστατικής Γαλλίας στη διάρκεια της Τρομοκρατίας – αυτή ανταποκρίνεται στις προϋποθέσεις του πολιτεύματος που σήμερα θα αποκαλούσαμε «φιλελεύθερη δημοκρατία». ⁴⁶

Ωστόσο, η αντιπροσωπευτική αβασίλευτη δημοκρατία δεν ήταν μόνο το μέσο που εξασφάλιζε την επέκταση της δικαιοσύνης σε όλους τους πολίτες της. Ήταν επίσης η μοναδική μορφή κυβέρνησης ικανή να δημιουργήσει την «έννομη κατάσταση», όπως την αποκαλούσε ο Καντ, στην οποία θα μπορούσε να δημιουργηθεί μια ένωση κρατών. Για αυτήν την ένωση κρατών ο Καντ χρησιμοποιούσε ποικίλες ονομασίες, όπως «παγκόσμια αβασίλευτη δημοκρατία», «ένωση λαών», «κράτος εθνών», «διεθνές κράτος», «οικουμενική ένωση λαών», ομοσπονδία, συνομοσπονδία, εταιρική σχέση και μόνιμο συνέδριο των κρατών. ⁴⁷ Το πρότυπο στο οποίο στρεφόταν συχνότερα ο Καντ –στο οποίο, όπως θα δούμε, στράφηκαν και πολλοί άλλοι στη συνέχεια– ήταν οι αμφικτιονίες της αρχαίας Ελλάδας. Όμως, όποια μορφή και αν έπαιρνε αυτή η ένωση κρατών, θα ήταν ένα ειρηνικό και συναινετικό σώμα και όλοι όσοι θα προσχωρούσαν σε αυτό θα το έκαναν επειδή θα θεωρούσαν ότι η ένταξή τους ήταν προς όφελος των ιδιαίτερων συμφερόντων τους, θα το έκαναν με τη δική τους βούληση, και από τη στιγμή της ένταξής του στην ένωση «κάθε κράτος, ακόμη και το μικρότερο θα μπορούσε να προσδοκά την ασφάλεια και τα δικαιώματά του όχι βάσει της δικής του ισχύος ή της δικής του νομικής κρίσης αλλά από αυτή τη μεγάλη ομοσπονδία των εθνών». ⁴⁸ Όμως ο Καντ δεν υποστήριζε ένα υπερκράτος ή ένα «κράτος των εθνών», όπως το αποκαλεί, και πολύ λιγότερο

μια αυτοκρατορία, αυτό «το νεκροταφείο της ελευθερίας», αλλά υποστήριζε μια ελεύθερη ένωση η οποία θα οδηγούσε «σε ολοένα υψηλότερο επίπεδο πολιτισμού και βαθμιαία προσέγγιση των ανθρώπινων όντων σε μεγαλύτερη μεταξύ τους συμφωνία ως προς τις αρχές». ⁴⁹

Όταν θα γινόταν αυτό, μια νέα μορφή διακρατικού δικαίου, την οποία ο Καντ αποκαλούσε «κοσμοπολίτικο δίκαιο» (*ius cosmopolitanum* ή *Weltbürgerrecht*), θα αντικαθιστούσε το παλιό δίκαιο των εθνών (*ius gentium*), που, κατά τη γνώμη του Καντ, ήταν ένας εντελώς αναποτελεσματικός κώδικας, εφόσον ανάμεσα στα κράτη, έτσι όπως ήταν τότε, δεν υπήρχε κανένας «κοινός εξωτερικός εξαναγκασμός». ⁵⁰ Όμως θα ήταν κάτι πολύ παραπάνω από απλό δίκαιο. Θα ήταν ένα ολόκληρο δικαιοκώδικα σύστημα.

Για τον Καντ, η νέα ένωση και το «κοσμοπολίτικο δίκαιο», το οποίο αυτή θα γεννούσε, θα υλοποιούνταν στο μακρινό μέλλον. Ήταν, όπως παραδεχόταν, «όνειρο τελειοποίησης», όμως, όπως όλες αυτές οι ιδέες, δεν θα έπρεπε να εγκαταλειφθεί, όπως έλεγε αναφερόμενος στην πλατωνική πολιτεία «με την επίκληση του πολύ άθλιου και επιζήμιου προσχήματος ότι είναι ανεφάρμοστη». ⁵¹ Όσον καιρό είμαστε ελεύθεροι ηθικά και πνευματικά μπορούμε να ελπίζουμε ότι θα υπάρξει κάποιου είδους κοσμοπολίτικος κόσμος. Στόχος του Καντ ήταν πάντα να εξασφαλίσει «μια Ιστορία των μελλοντικών χρόνων, δηλαδή μια Ιστορία την οποία μπορούμε να προβλέψουμε». ⁵² Και αυτό γιατί οι άνθρωποι, μολονότι είναι ζώα αν αφεθούν έτσι όπως είναι, φθάνουν στο «πλήρες πεπρωμένο» τους ως άτομα μόνο ως είδος και επομένως μπορούν να φθάσουν εκεί μόνο «μέσω της προόδου αναρίθμητων γενεών». ⁵³ Το «πλήρες πεπρωμένο» του ανθρώπου παραμένει πάντα μακρινός αλλά επιτεύξιμος στόχος, γεγονός που καθιστά καθήκον όλων των ανθρώπων «να εργάζονται για αυτόν τον (όχι απλώς χιμαιρικό) σκοπό». ⁵⁴ Και ενώ η ανθρώπινη φυλή μπορεί να γνωρίσει πολλές οπισθοδρομήσεις στο μακρύ ταξίδι της στον χρόνο και μολονότι «η τάση προς αυτόν τον τελικό στόχο μπορεί συχνά να εμποδίζεται, δεν μπορεί ποτέ να αντιστραφεί πλήρως». ⁵⁵ Παρότι αρχικά είχε στηριχθεί στον Σαιν-Πιερ, ο Καντ πρόσφερε μια λύση σε ένα πρόβλημα το οποίο θεωρούσε ανθρώπινο και όχι στενά ευρωπαϊκό. Η ένωσή του θα ήταν ένωση παγκόσμιων κρατών. Όμως δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι οι συνθήκες για μια νέα αμφικτιονία μπορούσαν να προκύψουν μόνο στην Ευρώπη, αλλά και κατά πάσα πιθανότητα, και πιθανώς για πολλούς αιώνες, θα περιορίζονταν σε αυτή.

Από την εποχή του μέχρι σήμερα ο Καντ έβαλε τη σφραγίδα του σχεδόν σε όλους τους στοχασμούς για την πιθανότητα κάποιας μελλοντικής παγκόσμιας τάξης. Όλοι οι διεθνείς οργανισμοί, από τη δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών το 1919, των Ηνωμένων Εθνών το 1945, της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τη συνθήκη της Ρώμης το 1957 έως τη συνθήκη της Λισαβώνας το 2009, φέρουν κάποιο ίχνος της άποψης πως, μολονότι είμαστε ακόμη μακριά από

το να υλοποιήσουμε κάτι που θα μοιάζει με οικουμενική ένωση λαών, μπορούμε να πούμε ότι έχουμε φθάσει στο στάδιο στο οποίο «η παραβίαση των δικαιωμάτων σε ένα μέρος του κόσμου γίνεται αισθητή παντού». ⁵⁶ Τα Ηνωμένα Έθνη, έγραφε ο ιδιόρρυθμος Σερ Άλφρεντ Ζίμερν, κλασικιστής και βασικός διαμορφωτής της πολιτικής στη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, ο οποίος άσκησε ισχυρή επιρροή στην ιδεολογική διαμόρφωση του οργανισμού, ήταν «η *res-publica* για την οποία είναι καθήκον μας να ενδιαφερόμαστε» και η οποία «επεκτείνεται μέχρι τις άκρες της υδρογείου». ⁵⁷ Με τον καιρό θα γίνονταν η έκφραση του «κοσμοπολίτικου δικαιώματος» του Καντ.

Ωστόσο, από το αισιόδοξο όραμα του Καντ έλειπε κυρίως μια εξήγηση για το πώς θα οργανωνόταν και θα κυβερνιόταν η νέα διεθνής τάξη πραγμάτων την οποία οραματιζόταν. Μόνο μία φορά αναφέρεται σε αυτό το ζήτημα γράφοντας ότι το «μόνιμο συνέδριο των κρατών» θα ήταν ένα ευρωπαϊκό δικαστήριο διαιτησίας, το οποίο θα επέτρεπε στους εκπροσώπους των κρατών να αντιλαμβάνονται «ολόκληρη την Ευρώπη ως ενιαίο ομόσπονδο κράτος το οποίο αποδέχονται ως διαιτητή –τρόπος του λέγειν– στις δημόσιες αντιπαραθέσεις τους». ⁵⁸ Όμως ο Καντ δεν λέει ποια θεσμική μορφή θα έπαιρνε αυτό το μόνιμο συνέδριο.

Τη χρονιά πριν από την έκδοση του έργου του Καντ *Για τη διαρκή ειρήνη*, ο Μαρί-Ζαν-Αντουάν-Νικολά ντε Καριτά, μαρκήσιος ντε Κοντορσέ, υπέρμαχος των ίσων δικαιωμάτων για τις γυναίκες και όλους τους λαούς όλων των φυλών και υποστηρικτής της κατάργησης της δουλείας, ο οποίος επινόησε το πρώτο δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα στον κόσμο, προσέβλεπε σε ένα πιθανό μέλλον στο οποίο «οι λαοί [του κόσμου] θα μάθουν ότι δεν μπορούν να γίνουν κατακτητές χωρίς να χάσουν την ελευθερία τους, ότι οι διαρκείς συνομοσπονδίες είναι ο μοναδικός τρόπος για να διαφυλάξουν την ανεξαρτησία τους, ότι θα πρέπει να επιδιώκουν την ασφάλεια και όχι τη δύναμη». Όταν θα έρθει αυτή η εποχή, η πολιτική και η ηθική θα οδηγήσουν τα έθνη να «μοιράζονται τα αγαθά που δημιουργούν η φύση και η βιομηχανία» και έτσι θα βάλουν τέλος στα «εθνικά μίσση», και σε εκείνη τη μακρινή εποχή «θεσμοί καλύτερα σχεδιασμένοι από τα σχέδια για διαρκή ειρήνη, τα οποία απασχολούσαν τον χρόνο τηςσχόλης και παρηγορούσαν τον νου ορισμένων φιλοσόφων, θα επιταχύνουν την πρόοδο αυτής της αδελφοσύνης των εθνών». ⁵⁹

Τόσο ο Καντ όσο και ο Κοντορσέ έζησαν στη σκιά της Γαλλικής Επανάστασης. Ο Καντ είχε δει σε αυτή, παρά τις φρικαλεότητες της Τρομοκρατίας, την απόδειξη της φανεράς προόδου της ανθρώπινης θέλησης. ⁶⁰ Ο Κοντορσέ, ο οποίος πέθανε υπό μυστηριώδεις συνθήκες σε ένα κελί των Ιακωβίνων τον Μάρτιο του 1794, και παρότι ήταν ένα από τα πιο γνωστά θύματά της, πίστευε ότι η Γαλλική Επανάσταση ήταν το αποκορύφωμα «μιας επανάστασης στα πεπρωμένα της ανθρώπινης φυλής». Και οι δύο αναγνώρισαν ότι αυτή η επανάσταση είχε αλλάξει το πολιτικό τοπίο όχι μόνο της Γαλλίας αλλά ολόκληρης

της Ευρώπης, αν όχι ολόκληρου του κόσμου, ότι, με τα λόγια του Κοντορσέ, είχε αγκαλιάσει «ολόκληρη την οικονομία της κοινωνίας, είχε αλλάξει όλες τις κοινωνικές σχέσεις, είχε διεισδύσει στον παραμικρότερο κρίκο της πολιτικής αλυσίδας». Και οι δύο πίστευαν, για πολύ διαφορετικούς λόγους, ότι οι Γάλλοι είχαν καταφέρει να δημιουργήσουν την πρώτη πραγματικά «αντιπροσωπευτική αβασίλευτη δημοκρατία» στον κόσμο, ότι οι επαναστάτες ήταν, όπως έλεγε ο Καντ:

οι πρώτοι που τόλμησαν σε ένα μεγάλο έθνος (...) να διατηρήσουν στα χέρια του λαού τα δικαιώματα της κυριαρχίας, να υπακούει μόνο σε εκείνους τους νόμους των οποίων ο τρόπος δημιουργίας –ακόμη και αν είχε ανατεθεί στους αντιπροσώπους του– είχε νομιμοποιηθεί με την άμεση έγκρισή του και, αν [αυτοί οι αντιπρόσωποι] απειλούσαν τα δικαιώματα ή τα συμφέροντά του, να μπορεί πάντα να εξασφαλίζει τη μεταρρύθμισή τους με μια πράξη της κυρίαρχης θέλησής [του].⁶¹

Όλα αυτά τα είχε καταφέρει η δημιουργία της γαλλικής αβασίλευτης δημοκρατίας το 1792. Ωστόσο, ο Καντ επέμενε ότι η απόφαση του Λουδοβίκου ΙΣΤ΄ να καλέσει τη Γενική Συνέλευση των Τάξεων στις 5 Μαΐου 1789 προκειμένου να μεταβιβάσει το φορτίο «των μεγάλων κρατικών χρεών» στον λαό του αποτελούσε νόμιμη μεταβίβαση εξουσίας, ως συνέπεια της οποίας «η κυριαρχία του μονάρχη εξαφανίστηκε πλήρως (...) και πέρασε στον λαό». Η διάλυση της μοναρχίας, η δημιουργία της αβασίλευτης δημοκρατίας και όλη η επαναστατική βία που ακολούθησε ήταν αποτέλεσμα της αδικαιολόγητης προσπάθειας του Λουδοβίκου να εξαπολύσει πόλεμο εναντίον του λαού του προκειμένου να ανακτήσει όλα όσα είχε παραχωρήσει ελεύθερα και εθελοντικά. Από αυτήν την άποψη η Γαλλική Επανάσταση δεν ήταν επανάσταση αλλά ακούσια συνέπεια του «πολύ σοβαρού σφάλματος κρίσης» του Λουδοβίκου. Επίσης, μολοντί αυτό είναι κάτι που δεν το σχολιάζει ο Καντ, δημιούργησε το γαλλικό έθνος, την ιδέα την οποία οι Γάλλοι θα επιδίωκαν στη συνέχεια να εξαγάγουν στην υπόλοιπη Ευρώπη.⁶² Επομένως η Γαλλία δημιούργησε μέσα σε λίγα χρόνια ένα μοντέλο για το είδος του κράτους –ενιαίο, δημοκρατικό και εξαρτημένο από μία μόνο πηγή κοινής πολιτικής εξουσίας– από το οποίο τελικά θα οικοδομούνταν η μελλοντική ενωμένη Ευρώπη.

Ωστόσο, ο Καντ δεν προέβλεψε (πέθανε το 1804) ότι αυτό το κράτος θα ήταν υπεύθυνο για έναν πόλεμο που διήρκεσε είκοσι τρία χρόνια στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης, καθώς η νέα γαλλική αβασίλευτη δημοκρατία αρχικά πολέμησε εναντίον μιας συμμαχίας των ευρωπαϊκών μοναρχιών αποφασισμένης να καταστρέψει τη γαλλική Δημοκρατία και κατόπιν, υπό τον Ναπολέοντα, η Γαλλία προσπάθησε να ενοποιήσει όσο το δυνατόν περισσότερα μέρη της

Ευρώπης μπορούσε να κατακτήσει προκειμένου να μετασχηματίσει την ηπειρωτική Ευρώπη σε μια νέα Γαλλική Αυτοκρατορία. Όπως οι θρησκευτικοί πόλεμοι του 16ου και του 17ου αιώνα, και αυτοί οι πόλεμοι ήταν ιδεολογικοί και δημιούργησαν κρίση, η απάντηση στην οποία θα σηματοδοτούσε την απαρχή ενός νέου σχεδίου για την ενοποίηση των λαών στη «μεγάλη δημοκρατία της Ευρώπης». Ήταν ένα σχέδιο που δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη. Όμως η Ευρωπαϊκή Ένωση στην τωρινή της μορφή δεν είναι, όπως παρουσιάζεται συχνά, το τυχαίο αποτέλεσμα μιας απέλπιδας μερικές φορές προσπάθειας να διασωθούν τα έθνη της ευρωπαϊκής ηπείρου από τις καταστροφικές συνέπειες που τους προκάλεσε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Οι στόχοι, οι βλέψεις και τα ιδανικά που οδήγησαν τους «ιδρυτές» της και τους διαδόχους τους είναι δημιούργημα μιας μακροχρόνιας ιστορικής διαδικασίας. Αυτό το βιβλίο είναι μια προσπάθεια να ειπωθεί η ιστορία τους.